

MOLIYAVIY BARQARORLIK BO'YICHA BANK KAPITALI KO'RSATKICHLARI VA ULARGA QO'YILGAN TALABLAR

Xolmamatov F.K.

TDIU professori, DSc

fkholmamatov@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda bank kapitalining ahamiyati, uning tarkibi va kapital yetarliligiga qo'yiladigan xalqaro hamda milliy talablar tadqiq etilgan. Bank kapitalining moliyaviy shoklarni qabul qilish, ehtimoliy zararlarni qoplash, kreditlash faoliyatini uzluksiz ta'minlash va bank tizimiga bo'lgan ishonchni saqlashdagi o'rni yoritilgan. Tadqiqotda Bazel III standartlari asosida regulyativ kapital, I darajali kapital va umumiy kapitalning riskka tortilgan aktivlarga nisbati bo'yicha minimal talablar tahlil qilingan. Shuningdek, bank kapitali tarkibida asosiy I darajali kapital, qo'shimcha I darajali kapital va II darajali kapitalning o'rni hamda kapitalni hisoblashda qo'llaniladigan regulyativ korrektirovkalar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: bank kapitali, moliyaviy barqarorlik, kapital yetarliligi, regulyativ kapital, I darajali kapital, asosiy I darajali kapital, II darajali kapital, riskka tortilgan aktivlar, Bazel III, kapital buferi, kredit riski, muammoli kreditlar, kapital rentabelligi, bank risklari, stress-test.

Kirish. Moliyaviy barqarorlik – bu moliyaviy tizimning, ya'ni moliya muassasalari, bozorlar va bozor infratuzilmalarining ehtimoliy shoklar va nomutanosibliklarga bardosh bera olishi, shu bilan birga moliyaviy vositachilik funksiyalarini bajara olmaslik ehtimolini pasaytirish qobiliyatidir. Moliyaviy barqarorlik maqsadi alohida moliya muassasasi emas, balki butun moliya tizimi barqarorligini ta'minlashdan iborat. Moliyaviy barqarorlik iqtisodiyotning barqaror rivojlanish asosi hisoblanadi.

Moliyaviy tizim, qachonki banklar, boshqa kredit tashkilotlari va moliya bozorlari uy xo'jaliklari va tadbirkorlik sub'ektlariga bir maromda ishlayotgan tizimning keskin sustlashishiga yo'l qo'ymasa, iqtisodiyotdagi ishtiroki va uning o'sishi uchun zarur moliyaviy investitsiyalar taqdim eta olsagina barqaror hisoblanadi. Aks holda nobarqaror tizimda iqtisodiy shoklar real iqtisodiyotga noxush ta'sir ko'rsatishi, kreditlashni izdan chiqarishi va kutilganidan ziyod xatarga olib kelishi, bandlikning qisqarishi va iqtisodiy faollikni susaytirishi mumkin.

Moliyaviy nobarqarorlik sharoitida moliya tizimi iqtisodiyot uchun zarur moliyaviy xizmatlarni taqdim eta olmaydi. Masalan, yirik moliya tashkilotidagi qiyinchiliklar moliyaviy nobarqarorlikni yuzaga keltirishi mumkin. Bundan tashqari, bitta muassasadagi muammolar banklararo operatsiyalar tufayli tizimning bir-biriga o'zaro qattiq bog'langan boshqa tashkilotlariga ham tarqalishi mumkin. Muassasalarning umumiy faoliyati butun moliya tizimi uchun xavfni, ya'ni tizimli xavfni yuzaga keltirishi, ishonchli bo'lib tuyulgan alohida tashkilotni ham moliyaviy nobarqarorlikka olib kelishi mumkin.

Asosiy qism. Bank kapitalini doimiy tarzda shakllantirib borish nihoyatda muhimligi 2007-yilda boshlangan moliyaviy-iqtisodiy inqiroz davrida yana bir bor o'z isbotini topdi. Inqirozga eng ta'sirchan va eng katta yo'qotishlar ham bank tizimida yuz berdi. Ayniqsa, rivojlangan mamlakatlar tijorat banklari moliyaviy holati keskin darajada yomonlashib ketdi, ularning kapitalizatsiya hajmi esa qisqarib ketdi. Bank kapitali eng barqaror resurs hisoblanganligi sababli bankning barqarorligini oshiradi, shuning uchun unga qat'iy talablar qo'yiladi, doimiy oshirib borish tavsiya etiladi. Bu borada eng keng qo'llaniladigan hujjat Bazel qo'mitasining bank kapitaliga qo'yilgan talablari hisoblanadi. Qo'mitaning hujjatlari doimiy tarzda takomillashib boradi va bir birini inkor qilmagan holda to'ldirib boriladi. Xususan, Bazel III talablarida ham kapital yetarliligi va tarkibiga nisbatan aniq talablar o'rnatilgan.

Bazel III standartiga binoan banklarning umumiy kapitali tarkibi quyidagicha bo'lishi lozim:

1. I darajali kapital:

- a. Asosiy I darajali kapital;
- b. Qo'shimcha I darajali kapital.

2. II darajali kapital.

Yuqoridagi har bir kategoriyaga kiritiladigan elementlar Qo'mita ishlab chiqqan xususiyatlarga ega bo'lishi kerak.

Yuqorida keltirilgan kapital talablariga quyidagi minimum talablar qo'llaniladi:

- Asosiy I darajali kapital riskka tortilgan aktivlarning eng kamida 4,5 foizini tashkil etishi;
- I darajali kapital riskka tortilgan aktivlarning eng kamida 6,0%ini tashkil etishi;
- Umumiy kapital riskka tortilgan aktivlarning eng kamida 8,0 foizini tashkil etishi lozim.

Asosiy I darajali kapital quyidagi tarkibiy qismlarning yig'insidan tashkil topadi:

- Bank tomonidan chiqarilgan hamda to'liq to'langan oddiy aksiyalar (yoki aksionerlik jamiyatlari bo'lmagan kompaniyalar uchun ularning ekvivalenti);
- Aksiya mukofoti – aksiya chiqarishdan qo'shimcha foyda;
- Taqsimlanmagan foyda;
- Yig'ilgan boshqa jami foyda;
- Bankning konsolidatsiyalashgan sho'ba tashkilotlari chiqargan hamda 3-tomon qo'lida bo'lgan (ya'ni minoritar ulush), shuningdek asosiy I darajali kapital xususiyatiga mos keladigan oddiy aksiyalar;
- Asosiy I darajali kapitalni hisoblashda regulyativ korrektirovkalar.

Qo'shimcha I darajali kapital quyidagi tarkibiy qismlarning yig'insidan tashkil topadi:

- Bank tomonidan chiqarilgan, shuningdek qo'shimcha I darajali kapital xususiyatiga mos keladigan instrumentlar;

- Qo'shimcha I darajali kapital xususiyatiga mos keladigan instrumentlarni chiqarishdan qo'shimcha foyda;

- Bankning konsolidallashtirilgan sho'ba tashkilotlari chiqargan hamda 3-tomon qo'lida bo'lgan, shuningdek qo'shimcha I darajali kapital xususiyatiga mos keladigan instrumentlar;

- Qo'shimcha I darajali kapitalni hisoblashda regulyativ korrektirovkalar.

II darajali kapital kapital quyidagi tarkibiy qismlarning yig'insidan tashkil topadi:

- Bank tomonidan chiqarilgan, shuningdek qo'shimcha II darajali kapital xususiyatiga mos keladigan instrumentlar;

- II darajali kapital xususiyatiga mos keladigan instrumentlarni chiqarishdan qo'shimcha foyda;

- Bankning konsolidallashtirilgan sho'ba tashkilotlari chiqargan hamda 3-tomon qo'lida bo'lgan, shuningdek II darajali kapital xususiyatiga mos keladigan instrumentlar;

- Umumiy zahiralar;

- II darajali kapitalni hisoblashda regulyativ korrektirovkalar.

Kapitalni hisoblashda regulyativ korrektirovkalar

Regulyativ kapitalni hisoblashda quyidagi korrektirovkalar qo'llaniladi va ko'pgina hollarda ular regulyativ kapitalni hisoblashda chiqarib tashlanadi yoki qisman qo'shiladi:

- Gudvill va boshqa nomoddiy mol-mulklar chegiriladi;

- Kechiktirilgan soliq aktivlari (vaqtinchalik farqlardan tashqari) chegiriladi;

- Pul oqimlarini hedjirlash zahirasi. Bunda kutilayotgan ijobiy miqdorlar ayriladi, salbiy miqdorlar esa qo'shiladi;

- Kutilayotgan zararlar uchun mo'ljallangan zahiralarining kamayishi chegiriladi;

- Savdoga oid sekyuritizatsiya operatsiyasidan foyda chegiriladi;

- Haqiqiy qiymatdagi moliyaviy majburiyatlar bo'yicha bank o'zining kredit riskidagi o'zgarishlardan kumulyativ foyda va zararlar chegiriladi;
- Shartlashilgan imtiyozli pensiya fondi aktiv va majburiyatlari. Bunda majburiyatlar qo'shiladi, aktivlar esa chegiriladi;
- O'z aksiyalariga investitsiyalar Asosiy I darajali kapitalni hisoblashda chegiriladi. Xuddi shunday tartib Qo'shimcha I darajali kapitalga va II darajali kapitalga qilingan investitsiyalarga nisbatan ham qo'llaniladi;
- Bank, moliya va sug'urta tashkilotlaridagi o'zaro (qarama-qarshi) ulushlar chegiriladi;
- Bank, moliya va sug'urta tashkilotlariga qilingan, ushbu tashkilotlar kapitalidagi oddiy aksiyalarining 10 foizidan oshmaydigan va regulativ konsolidasiya ko'lamidan tashqarida bo'lgan investitsiyalar;
- Bank, moliya va sug'urta tashkilotlariga qilingan yirik miqdordagi investitsiyalar chegiriladi. Ammo, oddiy aksiyalar qisman chegiriladi.

Quyidagi moddalar Asosiy I darajali kapitalni hisoblashda (yuqorida sanab o'tilgan barcha chegirishlardan so'ng) qisman qo'shilishi mumkin:

- Bank, moliya va sug'urta tashkilotlarining oddiy aksiyalariga qilingan yirik miqdordagi investitsiyalar;
- Ipoteka kreditiga xizmat ko'rsatish huquqi;
- Vaqtinchalik farqlardan (masalan, kredit zarari yuz berishidan) yuzaga kelgan kechiktirilgan soliq aktivlari.

Bazel II da 50 foizi I darajali kapital tarkibidan qolgan 50 foizi esa II darajali kapital tarkibidan chegiriladigan (yo chiqarib tashlash yoki riskka tortishni tanlash mumkin bo'lgan) quyidagi moddalar 125,0 foizli riskka tortiladi:

- Ma'lum bir sekyuritizatsiya risk xatarlari;
- PD/LGD yondashuvlari bo'yicha ma'lum bir marja risklari;
- Yetkazishga-to'lov hamda to'lovga-to'lov bo'lmagan tranzaksiyalar bo'yicha to'lamaslik yoki yetkazish;

- Tijorat tashkilotlariga yirik miqdordagi investitsiyalar.

Bazel III bo'yicha minimal talablar rasmiy BIS manbasida CET1 — 4,5%, Tier 1 — 6% va Total Capital — 8% sifatida belgilangan. O'zbekiston amaliyotida esa 2025-yilda kapital yetarliligi talablari Bazel III bilan yanada uyg'unlashtirilgan.

1-jadval.

Bank kapitali bo'yicha moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari¹, ming so'm

Asosiy ko'rsatkichlar	30-dekabrya 2025 g.
Regulyativ kapitalning tavakkalchilikni hisobga olgan holdagi aktivlarning umumiy summasiga nisbati	18,34%
Jami regulyativ kapital	150 861 588 734,02
Tavakkalchilikni hisobga olgan holdagi aktivlarning umumiy summasi	822 671 621 175,4
I darajali kapitalning tavakkalchilikni hisobga olgan holdagi aktivlarning umumiy summasiga nisbati	15,21%
I darajali kapital	125 155 796 330
Tavakkalchilikni hisobga olgan holdagi aktivlarning umumiy summasi	822 671 621 175
Zaxiralar chegirilgan holda xarakatsiz kreditlar/jami kapital	6,32%
Zaxiralar chegirilgan holda xarakatsiz kreditlar miqdori	8 559 317 152
Jami kapital	135 339 091 982
Kapital rentabelligi	12,38%
Sof foyda	15 501 731 373

¹ <https://cbu.uz/en/statistics/bankstats/3326267>

Jami kapital hajmi (mazkur davr uchun o'rtacha)	125 234 162 624
Jami kapital/jami aktivlar	14,64%
Jami kapital	135 339 091 982
Jami aktivlar	924 763 066 369

2025-yil 30-dekabr holatiga bankning kapital pozitsiyasi moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun yetarli darajada shakllangan deb baholash mumkin. Xususan, regulyativ kapitalning tavakkalchilikka tortilgan aktivlarga nisbati 18,34 foiz, I darajali kapital nisbati 15,21 foiz bo'lganligi bankning kapital buferi mavjudligini ko'rsatadi. Kapital rentabelligining 12,38 foiz darajasida bo'lishi esa kapitaldan foydalanish natijadorligi ijobiy ekanligini anglatadi.

Biroq, bank faoliyatida harakatsiz kreditlarning jami kapitalga nisbati 6,32 foiz ekanligi kredit riskini doimiy monitoring qilish zarurligini ko'rsatadi. Shu sababli kelgusida kapitalning yetarli darajasini saqlab qolish bilan bir qatorda muammoli kreditlarni kamaytirish, kredit portfeli sifatini yaxshilash, risklarni diversifikatsiya qilish va foydani kapitalizatsiya qilish bankning moliyaviy barqarorligini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bank kapitalining yetarliligi va sifati moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Bank kapitali nafaqat ehtimoliy zarar va risklarni qoplash manbai, balki bankning kreditlash imkoniyatlarini kengaytirish, tashqi va ichki shoklarga bardoshlilikini oshirish hamda omonatchilar va boshqa kreditorlar manfaatlarini himoya qilishning muhim moliyaviy asosi vazifasini bajaradi. Shu nuqtayi nazardan, kapital yetarliligiga qo'yiladigan me'yoriy talablarning xalqaro standartlar, xususan, Bazel qo'mitasi talablari asosida shakllantirilishi bank tizimi barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman, bankning kapital ko'rsatkichlari uning moliyaviy barqarorlik uchun zarur kapital buferiga ega ekanligini ko'rsatmoqda. Biroq bank faoliyati hajmining kengayishi, kredit portfelinig o'sishi va tashqi iqtisodiy noaniqliklar

sharoitida mavjud kapital buferini saqlab qolishning o'zi yetarli emas. Bank kapitalini risklarning ehtimoliy o'sishiga mutanosib ravishda oshirish, taqsimlanmagan foydaning bir qismini kapitalizatsiya qilish, riskka tortilgan aktivlar tarkibini optimallashtirish, kredit va bozor risklarini diversifikatsiya qilish hamda stress-testlar asosida kapitalga bo'lgan ehtiyojni muntazam baholab borish maqsadga muvofiq.

Shunday qilib, bank kapitalining yetarliligi, sifati va rentabelligini birgalikda boshqarish moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Kapitalning miqdoriy yetarliligi bilan bir qatorda uning risklarni qoplash qobiliyati, ichki kapitalni shakllantirish manbalari va kapitaldan foydalanish samaradorligini oshirish bankning uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Takliflar. Bank kapitali yetarliligi va moliyaviy barqarorligini ta'minlash bo'yicha o'tkazilgan tahlillar asosida quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

Bank kapitalini risklarning o'sishiga mutanosib ravishda shakllantirish. Kapital yetarliligi faqat belgilangan minimal me'yorlarni bajarish nuqtayi nazaridan emas, balki bank aktivlari tarkibi va ular bilan bog'liq risklarni hisobga olgan holda baholanishi lozim. Shu munosabat bilan riskka tortilgan aktivlar hajmi o'sishi bilan reguliyativ kapitalni ham mutanosib ravishda oshirish maqsadga muvofiq.

Taqsimlanmagan foydani kapitalizatsiya qilishni kuchaytirish. Bankning kapital bazasini kengaytirishning ichki manbalaridan samarali foydalanish maqsadida sof foydaning bir qismini dividend sifatida taqsimlash o'rniga kapitalizatsiya qilish amaliyotini kengaytirish taklif etiladi. Bu I darajali kapitalning o'sishi va bankning uzoq muddatli kapital barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Muammoli kreditlarni qisqartirish orqali kapitalga tushadigan bosimni kamaytirish. Zaxiralar chegirilgan holda harakatsiz kreditlarning jami kapitalga

nisbati 6,32 foizni tashkil etganligi kredit riskini boshqarishni yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi. Shuning uchun erta ogohlantirish tizimlarini joriy etish, qarz oluvchilarning moliyaviy holatini doimiy monitoring qilish va muammoli kreditlarni restrukturizatsiya qilish mexanizmlarini takomillashtirish maqsadga muvofiq.

Ushbu chora-tadbirlarni kompleks ravishda amalga oshirish bank kapitalining yetarliligi va sifatini oshirish, kredit risklarini pasaytirish, kapitaldan foydalanish samaradorligini yaxshilash hamda bankning tashqi va ichki moliyaviy shoklarga bardoshlilikini kuchaytirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Basel Committee on Banking Supervision. **Basel Framework: RBC20 – Calculation of minimum risk-based capital requirements.** Bank for International Settlements. — https://www.bis.org/basel_framework/
2. Basel Committee on Banking Supervision. **Basel Framework: CAP10 – Definition of eligible capital.** Bank for International Settlements. — https://www.bis.org/basel_framework/
3. Basel Committee on Banking Supervision. **Basel III monitoring report.** Basel: Bank for International Settlements, 2024.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. **Tijorat banklari kapitalining monandligiga qo'yiladigan talablar to'g'risidagi nizom.** Adliya vazirligida 2025-yil 28-oktyabrda 3697-son bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. **Bank sektorining kapital yetarliligi ko'rsatkichlari.** Toshkent, 2026.
6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. **Monetary Policy Guidelines for 2026 and the Period of 2027–2028.** Toshkent, 2025.

7. Mishkin F. S. **The Economics of Money, Banking, and Financial Markets.** 13th ed. Pearson, 2022.

8. Rose P. S., Hudgins S. C. **Bank Management & Financial Services.** 9th ed. McGraw-Hill Education, 2013.

9. Saunders A., Cornett M. M. **Financial Institutions Management: A Risk Management Approach.** 10th ed. McGraw-Hill Education, 2021.